

УДК 159.922.73

РОЗЛУЧЕННЯ БАТЬКІВ ЯК ФАКТОР ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ

Максимова Н.Ю.

доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

У статті розглянуто розлучення батьків як один з потужних факторів девіантної поведінки дітей та психосоматичних розладів у них. З'ясовано механізми виникнення відхилень у поведінці дітей, зокрема, наслідки порушення при розлученні батьків базової соціальної потреби – потреби в безпеці. Показано, що батьки, які розлучилися, досить рідко усвідомлюють, що погіршення поведінки чи здоров'я дитини пов'язане з їх розлученням. Розкрито умови попередження девіантної поведінки дітей, що виникає внаслідок розлучення батьків. Показано, що негативні переживання дитини можуть бути компенсовані правильною поведінкою батьків у ході розлучення. Доведено, що самостійно налагодити нормальне функціонування розлученої сім'ї колишнє подружжя може вкрай рідко, отже, необхідна допомога психолога.

Ключові слова: *девіантна поведінка, діти, сім'я, розлучення, криза, почуття, життєва ситуація, конфлікт прихильності.*

Актуальність. Реалії життя свідчать про те, що розлучення батьків вкрай негативно впливає на розвиток дітей. Це підтверджують і спеціальні дослідження [1, 2]. У дітей дошкільного віку відбувається регрес у розвитку, зокрема, повертається нічний енурез, знижується саморегуляція тощо. У школярів різко погіршується навчальна успішність, дисципліна, підвищується агресивність, можуть з'явитися втечі з дому, крадіжки, хуліганство. Часто у дітей виникають психосоматичні розлади: біль у шлунку, безсоння, головні болі, фобії, загальна збудженість і рухова розгальмованість або, навпаки, депресія, апатія. Проте батьки, що розлучилися, досить рідко усвідомлюють, що погіршення поведінки чи здоров'я дитини пов'язане з їх розлученням. Вони пояснюють це поганим характером, що формується у дитини, й намагаються «переламати» поведінку сина чи доньки. На жаль, це призводить до нових труднощів і проблем.

Для того щоб допомогти батькам, які залишилися сам на сам з проблемами, що виникають після розлучення, і самотужки виховують дитину, треба розібратися як у механізмах реагування дітей на розлучення, так і в переживаннях батьків. Необхідно чітко розуміти, що батьки здатні допомогти своїм дітям, які виростають у неповній сім'ї, лише в тому разі, якщо вони зможуть вирішити свої психологічні проблеми. Серед багатьох досліджень з питань проблем сім'ї та виховання дітей, на жаль, поки немає наукових публікацій щодо впливу розлучення батьків на формування особистості. Тому ми спиратимемося на іноземні джерела [2] та власний досвід практики сімейного консультування [1].

Мета нашого дослідження: з'ясувати механізми виникнення девіацій у поведінці дітей розлучених батьків та знайти шляхи попередження відхилень у розвитку особистості цих дітей.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо спершу, як сприймають діти той факт, що мама й тато розлучаються; які переживання виникають у них після усвідомлення того, що один з батьків йде назавжди.

Одразу зауважимо, що з сім'ї може піти не тільки тато, а й мати. Відомо, що кількість самотніх татусів зростає, проте в дев'яти випадках з десяти дитина залишається з матір'ю. Тому для лаконічності викладу замість формулювання «той з батьків, з ким залишилася проживати дитина» ми зазначатимемо «матір», цілком усвідомлюючи, що все те саме стосується й батька, якщо дитина залишається з ним.

Наступне зауваження щодо факту розлучення: йдеться не про юридичне оформлення розірвання шлюбу, а про психологічний момент розлучення. Зрозуміло, що для дитини не має значення юридична сторона справи. Батьки можуть після розлучення ще деякий час проживати в одній квартирі, чи навпаки, часом батьки тривалий час приховують від дитини те, що насправді відбулося, пояснюють відсутність тата тим, що він у тривалому відрадянні, живе у родичів тощо. Для дитини відлік кризи розлучення батьків починається з того моменту, коли вона усвідомлює: тато й мама більше ніколи не будуть жити разом. Як зазначає Г. Фігдор [2], діти в цій ситуації відчують сум, гнів, провини й страх. Річ у тім, що дитина переживає цю ситуацію не лише як розлучення мами й тата, а насамперед як своє розлучення з батьком. Діти ще не можуть збагнути, що їх любов до обох батьків перекреслена стосунками між батьками. Навіть якщо дитина й розуміє, що мама й тато часто сваряться, навіть якщо й усвідомлює те, що вони більше не люблять одне одного, – все одне в неї виникає запитання: «Але чому він уходить від мене? Тато може жити в іншій кімнаті. У нього ж є я!» Коли дитині кажуть, що тато переїжджає в інше місце, то батьки знають, що це відбувається через їх суперечності та сварки. Дитина ж сприймає це так, що батько покидає її. До суму з приводу втрати батька додається біль від усвідомлення, що вона сама не дуже важлива і недостатньо кохана, щоб зуміти утримати батька вдома, незважаючи на його сварки з матір'ю. Це усвідомлення своєї другорядності в любовному житті батька, своєї безпорадності якимось чином завадити тому, що батько її покидає, призводить до того, що почуття суму перетворюється на лють. Гнів, лють, розпач можуть бути спрямовані на обох батьків через те, що вони свої інтереси визнали важливішими, ніж щастя і спокій дитини. Проте в рівній мірі ці почуття можуть бути спрямовані як на тата, який покинув сім'ю заради іншої жінки, так і на маму, яка не вміла поводитися так, щоб батько не шукав іншої жінки.

Діти дошкільного віку, для яких розлучення батьків стало подією, що трапилася знезацька, раптом з обуренням усвідомлюють, що для батьків подружні стосунки мають значно більшу вагу, ніж стосунки з нею, з дитиною. Це завдає сильного емоційного болю, оскільки егоцентризм дитини цього віку зумовлює ілюзію, що вона є центром життя сім'ї. Тому дитина, якщо її покинув батько, сприймає цей факт як зневагу саме до її почуття любові та відчуває себе як жінка, яку покинув коханий. У цьому

разі, як у будь-якої людини, у дитини виникають запитання: «Чому мене покинули?», «Що я зробив не те?», «Чим я недостатньо приваблива для нього?» Звідси виникає відчуття своєї неповноцінності й почуття провини.

Річ у тім, що дитина сприймає настрій і поведінку батьків насамперед як оцінку своєї особистості. Егоцентризм дошкільника й молодшого школяра спонукає вважати поганій настрій батьків як прояв їх незадоволення саме поведінкою дитини, а не якимись іншими причинами. Тому спогади про сварки між батьками, які могли стосуватися проблем виховання, неузгоджених позицій щодо оцінки поведінки сина чи доньки, починають сприйматися дитиною як справжня причина їх розлучення. Особливо болісно відчувають свою провину за розлучення батьків ті діти, які намагалися помирити батьків під час їх сварок. У цьому разі вони переживають ще й свою невдачу, крах своїх зусиль та сподівань.

Наступним механізмом виникнення девіантної поведінки дітей унаслідок ситуації розлучення є вплив відчуття страху. Відомо, що однією з базових соціальних потреб дитини є потреба в безпеці. Задоволення цієї потреби передбачає стабільність, тобто сталий порядок у житті, в оточенні і насамперед у сім'ї. Будь-яка радикальна зміна лякає дитину, викликає в неї почуття незахищеності. Дитина розуміє, що відбувається щось страшне й кардинальне і що вона ніяким чином не може вплинути на ці події. Основний страх дітей в ситуації розлучення — це після батька втратити ще й матір. Страх, який відчувають діти цілком свідомо, базується насамперед на шокуючому відкритті про плинний характер кохання. «Мама й тато не розуміють одне одного, багато сваряться і не кохають більше один одного, як кохали раніше...» — так або приблизно так пояснює більшість батьків дітям причини розлучення. Немає нічого простіше, ніж увести собі логіку міркувань дитини: «Якщо мама не любить більше тата й уходить від нього (або відсилає його геть), хто знає, може, завтра чи післязавтра вона так само не буде любити мене і так само піде від мене (або відішла геть від себе)». Дитина зі страхом пригадує, як часто між нею і мамою також бувають сварки, а оскільки саме сварки, ймовірно, і призвели батьків до того, що вони більше один одного не люблять, жадливі передчуття охоплюють дитину і не дають спокою.

Ще одне з типових почуттів, що відчувають діти внаслідок розлучення, — туга й тривога за того з батьків, який пішов. Дитина думає: «Як там зараз тато один у своїй новій квартирі?» «Хто його радісно зустрічає тепер, коли він приходить з роботи?» «З ким він тепер грається у машинки, адже він так любив зі мною в це гратись...» Наведемо такий приклад з нашої практики: дванадцятирічна Світлана після того, як батько раптово покинув дружину заради іншої жінки, з кмітливою життєрадісною дівчинки перетворилася на змарнілу, засмучену тинь. Вона не розмовляла з матір'ю, не могла спати, не могла зосередитися на уроках та інших заняттях, з нею щоденно траплялися напади ридань.

Особливо болісно діти переживають розлучення батьків у тому разі, коли ця подія відбувається раптово, тобто без попереднього розладу в житті сім'ї. Якщо батько любить дітей, спілкується з ними, то хлопчик завжди ідентифікує себе з батьком, а дівчинка ніжно любить тата, формуючи в своїй уяві образ свого майбутнього чоловіка. Механізм

ідентифікації, як відомо, є ключовим у соціалізації дітей. Наведемо ще один приклад: Сашко належав до тих хлопчиків, які особливо сильно ідентифікують себе зі своїми татами. Для нього батько був живим втіленням усього того, що надає життю сенс: він був великого зросту, сильний, владний, розумний. Батько мав усе те, чого сам хлопчик так дуже потребував. Тільки завдяки ідентифікації з батьком йому вдавалося не падати духом з приводу своєї слабкості та маленького зросту і долати страх перед тим, хто був старшим і сильнішим за нього. Батько гарантував хлопчикові також необхідне емоційне прикриття від матері, що давало йому змогу хоча б частково відчувати себе захищеним від її суворості. Ідентифікація давала йому змогу вгамувати болісне усвідомлення того, що мати поводить з ним як з маленькою дитиною і домінує над ним; завдяки цьому він формував свою мужність. Коли Сашко дізнався, що батько не повернеться більше додому, він втратив не просто улюблену людину. Жити далі без батька означало для Сашка втратити самого себе. Батько в певному сенсі забрав з собою хороші й сильні частини особистості сина. Залишилася маленька істота, яку ображають і дратвлять у дворі та в школі і яка відчуває себе в повній залежності від надто турботливої матері. Втрата батька означала для Сашка також втрату майбутнього, а саме, його становлення чоловіком, оскільки у нього відняли можливість вже зараз, шляхом ідентифікації з батьком, таким себе відчувати.

Зазнавши психологічних травм, що виникають унаслідок розлучення, дитина ніби втрачає ґрунт під ногами. Болісні переживання підсилюються ще й тим, що діти реагують не стільки на об'єктивні обставини й факти, скільки на свої страхи й фантазії. Відомо, що до 9-10 років дитина ще плутає реальність, казку, власні фантазії й упередження. Отже, її реакції й поведінка часто алогічні, не зовсім зрозумілі дорослим. Це ми бачимо на прикладі Сашка: життя змінилося для нього в страшну сторону. Звідусіль загрожує небезпека. Головне для нього зараз — приховати свою беззахисність. Оскільки тепер він вже не може компенсувати свою слабкість шляхом ідентифікації з батьком, то він постійно чинить опір. Він воює проти однокласників, спричиняє сварки, бійки, навіть наносить дітям поранення, зухвалим чином відмовляється виконувати вимоги вчительки; мати він або просто не помічає, або поводить з нею як із жахливим чудовиськом, в нападах ярості кидається не неї або зачинається у своїй кімнаті.

Отже, для дитини ситуація в сім'ї після розлучення батьків є кризовою. Разом з тим, як показує досвід, не всі діти реагують на розлучення батьків так яскраво. Це можна пояснити таким чином.

1. Відсутність поведінкових порушень ще не означає, що дитина не відчуває всіх тих переживань, про які йшлося вище. На жаль, відсутність негативних проявів зумовлює уявлення дорослих про те, що розлучення зовсім не вплинуло на дитину, що син чи донька цілком спокійно або байдуже сприйняли зміну своєї життєвої ситуації. Проте насправді це є наслідком включення механізму витіснення, що надалі призведе до глибоких внутрішніх конфліктів особистості дитини та навіть до невротичних розладів чи психосоматичних захворювань.

2. Дорослі не помічають реакції дитини на розлучення батьків тому, що й до цього її поведінка була соціально дезадаптованою. Посилення цих реакцій дезадаптації батьки, які й самі в цей період психологічно травмовані, пояснюють поганим характером («такий самий, як батько!»), відсутністю «твердої руки батька» тощо.

3. Найкращий варіант життєвого сценарію, коли негативні переживання не призвели до девіантної поведінки, зумовлений тим, що дорослі допомогли дитині пережити кризу розлучення, знайшли правильний шлях виходу з цієї складної ситуації.

Таким чином, можна дійти висновку, що розлучення батьків призводить до серйозних негативних наслідків для формування особистості дитини, що зумовлено переживаннями гніву, почуття провини і страху. Разом з тим інтенсивність цих переживань може бути знижена, якщо батьки оберуть правильну лінію поведінки. Яким чином мають поводитися батьки або інші дорослі, які близькі дитині? Чому вони, на жаль, так рідко здатні це робити?

Насамперед треба зважати на те, що батьки (принаймні той з них, що залишився з дитиною) самі переживають кризу в період розлучення, адже факт руйнування сім'ї — це втрата надій, відчуття покинутості, життєвого краху. Мати (нагадаємо, що для зручності викладу ми вважаємо, що дитина залишається з матір'ю) відчуває образу, а то й ненависть до колишнього чоловіка, страх перед майбутнім. Часто вона зазнає матеріальних труднощів, подвійного навантаження і нестачі часу, її пригнічує почуття сорому й провини за те, що не вдалося зберегти сім'ю. Травма дитини посилюється тим, що безпорадність і труднощі, які переживає після розлучення сама мати, роблять її дратівливою, непослідовною, емоційно нестійкою і часто несправедливою до дитини. Отже, у той час, коли діти найбільш за все потребують уваги, підтримки й розуміння з боку матері, вона найменш здатна на це. До того ж, до психологічних проблем матері додається ще й соціальна дискримінація. Розлучені жінки та їхні діти сприймаються зі зневагою, яка може проявлятися за надмірно співчутливим і поблажливим ставленням. Це часто призводить до соціальної ізоляції: на культурні заходи чи розваги не вистачає часу й грошей, а сім'ї, з якими дружили разом з чоловіком, поступово віддаляються. Зниження економічного рівня і відчуття дискримінації виникають саме тоді, коли виникає підвищена потреба в радощах і в підтримці. Проте жінці доводиться якраз у цей час відчувати себе все більш ізольованою та самотньою. Деякі жінки піддаються на умовляння батьків і повертаються разом з дітьми до них, використовуючи таку тимчасову «регресію» як шанс відпочити та набратися сил, а потім відновити втрачену незалежність. Проте тут є й небезпека: повернення до сім'ї своїх батьків жінка може сприйняти як крах усього свого життя. Вона розуміє, що всі її мрії, всі її зусилля побудувати власну сім'ю, все те, що вона досі робила, було марним і їй потрібно все починати наново. Унаслідок цього жінка може втратити віру в себе. Замість того, щоб лише розслабитися й перепочити, вона може опуститися і потрапити в стан пасивної залежності від батьків, а отже, втратити себе і як жінка, і як мати. Тоді виходом їй вбачається повторення ситуації дорослішання: залишити дитину у батьків, а самій «почати нове життя». У результаті дитина втрачає

і батька, і мати. Отже, страхи дитини втратити після батька ще й мати є не такими й безпідставними.

Як вже зазначалося, діти внаслідок розлучення батьків відчувають не тільки сум і провини, а насамперед гнів, страх, невпевненість у собі та своєму майбутньому. Тому вони найбільше потребують уваги й розуміння, терплячості та проявів любові матері. Мати постійно має бути в зоні досяжності для дитини, постійно доводити їй свою любов, терплячість, поблажливість, демонструвати, що всі страхи дитини, пов'язані з розлученням, не мають під собою ніякого підґрунтя, і що життя продовжується. Головне, що в цій ситуації потрібно дитині, – це мати, одночасно переповнена любов'ю – і надійна, як скеля, яка може захистити дитину як від небезпеки зовні, так і від власних її внутрішніх проблем. Мати та інші дорослі, що оточують дитину, повинні розуміти, що погіршення поведінки сина чи доньки переважно є наслідком психотравмуючої ситуації, в якій опинилася дитина. Спроби досягти бажаної поведінки шляхом виховних впливів, покарань, крику, домашнього арешту тощо призведуть лише до посилення негативних емоційних станів дитини і подальшої дезадаптації.

На жаль, власні проблеми матері, з-за яких вона не може поводитися з дитиною так, як раніше, призводять до того, що дитина «не впізнає» свою мати. Таким чином, у психологічному аспекті справджується страх дитини після розлучення втратити не тільки батька, а й мати. Особливо небезпечною є ситуація, коли мати мимовільно вбачає в дитині риси колишнього чоловіка і переносить на дитину ставлення до нього; перебирає роль невинної жертви, передаючи дитині риси батька-тирана, і цим самим провокує дитину сприйняти саме цю роль. Криза життєвої ситуації дитини після розлучення зумовлена нездатністю батьків узяти на себе всю відповідальність за психологічну травму, яку вони спричинили дітям унаслідок розлучення.

Здатність батьків узяти на себе всю відповідальність за розлучення є необхідною умовою того, щоб нейтралізувати в дитини почуття провини. Реалізується ця здатність уже з ключової події – повідомлення дитини про те, що планується (або вже відбулося) розлучення. Більшість дітей, навіть якщо вони вже були свідками сварок батьків, сприймають це як шок. Цей шок збігається зі страхом батьків перед тим, що доведеться повідомити дитини своє рішення про розлучення. Вони бояться реакції дитини, оскільки розуміють, що завдадуть їй болю, а отже, очікують цю реакцію дитини, свідомо чи несвідомо, як докір. Також батьки бояться втратити любов дитини, особливо той з них, хто є ініціатором розлучення всупереч намірам іншого. А інший, який розлучення не хотів, намагається подати «другу половину» перед дитиною як єдиного винуватця: «ти ж знаєш, я не хочу розлучатися, це він...». Почуття провини і страх перед втратою її любові призводять до того, що батьки дають дитині надто коротке, побіжне пояснення, виконуючи цей обов'язок суто формально. Для того, щоб звільнитися від свого почуття провини, кожний з батьків намагається перекласти відповідальність на колишнього партнера. У цьому разі дитині «відкривають очі» на те, яким поганим насправді є тато: «зрадник», «нероба», «безвідповідальний» тощо. Проте, змальовуючи батька як

суцільне зло, мати взвалює на дитину непосильний тягар – стерти з пам'яті образ тата, якого дитина любить, переосмислити ті стосунки, що склалися за все життя.

Інший варіант, який обирає мати, щоб звільнити себе від складної розмови та почуття провини, – це приховування факту розлучення. Дитині можуть місяцями казати, що тато у тривалому відрадженні, або що в їх квартирі тато робить ремонт і тому вони переїхали жити до бабусі тощо. У цьому разі дитина рано чи пізно починає розуміти, що відбувається «щось не те». Наприклад, чому тато не зателефонує або хоча б не надішле листа з відрадження, як це він робив колись? Коли ж відкривається правда, дитина втрачає довіру до всіх дорослих, отже, страх бути покинутою ще й матір'ю стає значно сильнішим.

Спроби батьків відкласти повідомлення про розлучення або взагалі його приховати носять інфантильний характер і нагадують поведінку дитини, яка намагається приховати від батьків свої провини. Батьки справді відчують себе як винуваті діти, відчують бажання уникнути відповідальності, знайти відмовки тощо. Подібні регресії дорослих є цілком зрозумілими і відбуваються досить часто. Проте в цій складній ситуації вони можуть мати важкі наслідки: відбувається обмін ролями, в якому батьки виступають в ролі дітей, що скоїли шкоду, а діти починають виступати як дорослі, які отримали право виносити рішення про винуватість. І це відбувається якраз в тій ситуації, коли дитині потрібна опора і можливість переконатися в тому, що можна довірити батькам – навіть у ситуації їх розлучення – своє майбутнє.

Одним з провідних завдань батьків є знайти в собі сили спокійно і зрозумілою для дитини мовою обговорити з нею причини й обставини розлучення; детально пояснити дитині те, як буде складатися її подальше життя, яким чином вона буде спілкуватися з батьком, тобто все те, що непокоїть дитину. Дорослі повинні дати змогу дитині висловити всі свої страхи і відповіді на всі її запитання. Зрозуміло, найкраще буде, якщо цю розмову з дитиною батьки проведуть разом, попередньо узгодивши між собою свої позиції. Для цього батьки мають усвідомити, що розлученням вони вже поховали свої сімейні конфлікти і тепер вони мають заново скооперуватися задля виховання дитини.

Найбільш небезпечним наслідком розлучення батьків є їх боротьба за дитину. Навіть якщо фактичні прояви такої боротьби відсутні, тобто батьки дитину не викрадають один в одного, не забороняють їй спілкуватися з батьком тощо, внутрішнє налаштування матері на формування разом з дитиною коаліції проти колишнього чоловіка є небезпечними. Якщо мати говорить про тата із зневагою, а то й із ненавистю, виказує ревності, розпитуючи про його життя, дитина опиняється перед складним конфліктом прихильності. Син чи дочка відчують, що їх радість та гарні враження від зустрічі з батьком болісно відгукнуться у душі матері. Тому вони змушені брехати, відчуючи при цьому докори сумління. Надалі така «подвійна гра» призводить до внутрішніх конфліктів та викривлень особистості дитини.

Висновки. Девіантна поведінка дітей, що виникає внаслідок розлучення батьків, має об'єктивні психологічні причини і є скоріш закономірною, ніж

винятком. Умовою подолання кризи розлучення та поступової адаптації дитини до нової життєвої ситуації є правильна поведінка батьків. Здатність колишнього подружжя взяти на себе рівнозначну відповідальність як за розлучення, так і за подальше своє функціонування як батьків наразі зустрічається вкрай рідко. Це пояснюється тим, що негативні емоційні переживання заважають дорослим зрозуміти дитину. У разі стихійного, тобто неконтрольованого перебігу подій, батьки роблять багато помилок. Щоб позбутися цієї стихійності та допомогти налагодити нормальне функціонування розлученої сім'ї, потрібна допомога психолога.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці конкретних форм та методів профілактики відхилень у поведінці дітей, які переживають кризу розлучення батьків.

Список використаних джерел:

1. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування / Н. Ю. Максимова – К. : ДП «Видавничий дім Персонал», 2011. – 304 с.
2. Фигдор Г. Дети разведенных родителей : между травмой и надеждой (психоаналитическое исследование). – М. : Наука, 1995. – 376 с.

REFERENCES:

1. Maksymova, N.Yu. (2011). *Simeine konsultuvannia [Family counseling]*. Kyiv: DP: «Vydavnychij dim Perconal» [in Ukrainian].
2. Fihdor, H. (1995). *Deti razvedennih roditelei: mezdu travmoi i nadezdoi (psikhoanaliticheskoe issledovanie) [Children of divorced parents: between trauma and hope (psychoanalytic study)]*. – Moscow: «Nauka» [in Russian].

Максимова Н.Ю. Развод родителей как фактор девиантного поведения детей. В статье рассмотрен развод родителей как весомый фактор девиантного поведения детей и психосоматических расстройств у них. Раскрыты механизмы возникновения этих отклонений в поведении детей. Показано, что разведенные родители редко связывают ухудшение поведения или здоровья ребенка с разводом. Раскрыты условия предупреждения девиантного поведения детей, возникающего вследствие развода родителей. Показано, что негативные переживания ребенка могут быть компенсированы правильным поведением родителей в ходе развода. Доказано, что бывшие супруги крайне редко могут самостоятельно это осуществить, поэтому необходима помощь психолога.

Ключевые слова: девиантное поведение, дети, семья, развод, кризис, чувства, жизненная ситуация, конфликт привязанности.

Maksymova N. Yu. Parents' divorce as a factor of child's deviant behaviour. The article examines the factors leading to children's deviant behaviour. It is shown that one of these factors is parents' divorce. Deviant behaviour evoked by parents divorce can become apparent in different ways. Smaller children can show regress in their development, e.g. night enures, lack of self-direction, etc. Children of school age lose progress in their studies, discipline, they become aggressive, and they can escape from home, commit

thefts, acts of hooliganism. They have frequently psychosomatic disorders, such as stomach pain, headache, insomnia, phobias, total excitement and locomotory disinhibition or vice versa, depression, apathy. But divorced parents understand rarely that their child's behaviour or health worsening is connected with their divorce. Article discovers the mechanisms of deviations appearance in children's behaviour, particularly influence of melancholic, guilty and fear feelings, which arise as the result of basic social need (need of security) deprivation. Article discovers the mechanism of this deprivation during parents' divorce.

Article determines the conditions that allow family to prevent children's deviant behaviour during parents' divorce. Article shows that child's negative feelings can be compensated by accurate parents' policy during divorce, beginning from a message to their child about divorce. Parents must understand that their divorce has buried their family conflicts, and they must co-operate anew to upbringing children and to help them to go through parents' divorce. It is proved that former couple seldom can provide normal functioning of divorced family without assistance, so, the psychological assistance is necessary.

Key words: *deviant behaviour, children, family, divorce, crisis, feelings, situation of life, conflict of affection.*

УДК 159.955:615.851

КОМПЛЕКСНА СУГЕСТИВНА ПСИХОКОРЕКЦІЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ЮНАКІВ ТА ПІДЛІТКІВ

Манілов І.Ф.

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

В статті розглянуто проблему комплексної сугестивної психологічної корекції девіантної поведінки юнаків та підлітків. Показано, що емоціональні та поведінкові проблеми є наслідком порушень когнітивних процесів. Представлено авторський метод конфронтаційної сугестії, який дозволяє корегувати дезадаптивні когнітивні процеси. Визначено, що навіювання загальних світоглядних принципів безперервної мінливості, взаємозв'язку, відносності дозволяє досягти стійкого психокорекційного ефекту. З'ясовано послідовність психокорекційних процедур, а також умови і способи реалізації конфронтаційного навіювання. Представлено загальну методику комплексного сугестивного психокорекційного впливу на юнаків та підлітків с девіантною поведінкою.

Ключові слова: *навіювання, сугестивний вплив, конфронтаційна сугестія, девіантна поведінка, дезадаптивні когнітивні процеси, комплексна сугестивна психокорекція, світоглядні принципи.*

Постановка проблеми. Одним із найбільш перспективних та науково обґрунтованих напрямків психокорекційної та психотерапевтичної допомоги неповнолітнім з девіантною поведінкою є когнітивна психотерапія. Згідно її